

GYARMATI ENIKŐ

AUTONÓM NEMZETISÉGEK VAGY ÁLLAMALKOTÓ NEMZETISÉGEK MONARCHIÁJA?

AZ OSZTRÁK–MAGYAR DUALIZMUS ALTERNATÍVÁI A NAGY HÁBORÚ KORÁBAN

Az 1867-ben létrehozott duális szerkezetű Osztrák–Magyar Monarchia ötven évig tartós állami kereteket biztosított a dunai nemzetiségek számára.¹ A kiegyezés körüli években sem a hohenzwarti kísérlet Csehország egyenjogúságának visszaállítására,² sem pedig a nemzetiségek autonómiáját megalapozó, Adolph Fischhof által javasolt nemzetiségi egyenjogúsítás³ nem kapott számottevő támogatást az osztrák–magyar politikai közéletben. Hosszú évtizedeken keresztül – kivéve Aurel C. Popovici 1906. évi javaslatát⁴ – a duális Monarchiát alapjaiban átalakítani kívánó, nagyszabású terv nem látott napvilágot.

A Nagy Háború katonai, gazdasági és politikai kihívásai nem tudták szőnyeg alá söpörni az ilyen irányú törekvéseket. Közvetlenül a háború kitörése előtt két politikai nézet állt szemben egymással vezető osztrák–magyar politikai és gazdasági körökben. Az egyik vélemény szerint csak egy reformok útján megerősített birodalom képes győztes háborút vívni. A másik nézet szerint viszont csak egy győztes háború után szabad a Monarchia duális szerkezetét átalakítani.⁵ A háború ideje alatt pedig – mint ezt legkövetkezősebben gróf Tisza István magyar miniszterelnök képviselte, de az osztrák

¹ Az alternatívákról L.: SZARKA László: A föderalizmus alternatívája a régi Magyarországon, In: Uő: *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában*, Ister Kiadó, Budapest, 1998, 17–32. p.

² SOMOGYI Éva: *Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában (A közös minisztertanács 1867–1906)*, História Könyvtár Monográfiák 8., MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1996; ZACHAR József: *Az osztrák–német liberális alkotmánypárt és a politikai hatalom*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.

³ FISCHHOF, Adolph: *Österreich und die Bürgschaften seines Bestandes. Politische Studie*, Wallishausersche Buchhandlung, Wien, 1869, 143–156. p.

⁴ POPOVICI, Aurel C.: *Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich. Politische Studien zur Lösung der nationalen Fragen und staatsrechtlichen Krisen in Österreich–Ungarn*, Verlag von B. Elischer Nachfolger, Leipzig, 1906, 241–282. p.

⁵ JANNEN, William Jr.: The Austro–Hungarian Decision for War in July 1914, In: PASTOR, Peter – WILLIAMSON, Samuel R. (eds.): *Essays on World War I. Origins and Prisoners of War*, Brooklyn College Press, New York, 1983, 55–81. p. 66–70. p.

miniszterelnökök is partnerei voltak ebben – szóba sem jöhet semmiféle tárgyalás a nemzetiségek jogainak kiterjesztéséről.⁶

Közvetlenül a háború kitörése előtt a politika fősodrán kívül álló tudós személy, Theodor Fuchs jelentette meg rövid írását a dualizmus reformjáról. Öt királyság államszövetségét javasolta, amelyben tehát az osztrák-németek, a magyarok, a csehek, a lengyelek és a délszlávok államalkotó nemzetként a dualizmust pentarchiává bővítenék. Azaz a Magyar Királyságból, Galícia, Lodóméria és Bukovina Királyságából, a Cseh korona alatt egyesített területek Királyságából, az Alpesi Országok Egyesült Királyságából, valamint Horvátország, Szlavónia, Dalmácia és Bosznia-Hercegovina Egyesült Királyságából álló szövetségi állam „küldetése az, hogy az európai Svájc őskantonjaiként egy európai föderáció magját képezze. Bécs legyen Európa Rütlije.”⁷

Anton Korošec, a Horvát-Szlovén Klub (vagy Délszláv Klub) képviselője szintén még a háború előtt úgy fogalmazott a bécsi képviselőház 1913. május 20-án tartott 143. ülésén, hogy a jövőben el fogják utasítani a kizárólagos német és magyar dominanciájú Monarchiát, mivel a délszlávok elképzelésének sokkal inkább egy nagyméretű Svájc felelne meg.⁸ Szerinte ütött a Monarchia föderális átalakításának tizenkettedik órája. Arról is biztosította képviselőtársait, hogy Ausztria–Magyarország délszlávjai nem gravitálnak kifelé, hanem a megoldást bajaikra a meglévő keretek között keresik. Mindazonáltal követelik a más népekkel azonos szabadságot és jogokat, kulturális és gazdasági téren a szabad érvényesülés lehetőségét.⁹

Jászi Oszkár szociológus, a parlamenten kívüli Polgári Radikális Párt egyik alapítója egy 1915 nyarán megjelent cikkében azt emelte ki, hogy Ausztria és Magyarország állami fejlődése között az volt a fő különbség, hogy Ausztria

⁶ TONELLI Sándor: *Tisza István utolsó útja (Sarkotić István báró vezérezredes, Bosznia-Hercegovina utolsó tartományi főnökének naplója)*, Acta Universitatis Szegediensis Tomus VII. Fasc. 2., Szeged, 1941, 23. p., <http://mtdaportal.extra.hu/books/tonelli_sandor_tisza_istvan_utolso_utja.pdf> (letöltve: 2015. 09. 10.).

⁷ FUCHS, Theodor: *Der Zusammenbruch der österreichischen Verfassung und ihre Wiederaufrichtung*, Buchdruckerei F. C. Wigand, Pressburg/Pozsony, 1914, 46. p. Fuchs munkáját röviden ismerteti: MALFER, Stefan: Der Konstitutionalismus in der Habsburgermonarchie – Siebzig Jahre Verfassungsdiskussion in „Cisleithanien“, In: RUMPLER, Helmut – URBANITSCH, Peter (hg.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, Bd. VII/1. (Verfassung und Parlamentarismus), Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2000, 61. p.

⁸ Anton Korošec (1872–1940) 1906–1918 között volt a bécsi birodalmi gyűlés képviselőházának tagja. Az 1917. május 29-én összehívott birodalmi gyűlésben a Délszláv Klub elnökévé választották. L.: ADLGASSER, Franz (hg.): *Die Mitglieder der österreichischen Zentralparlamente 1848–1918, Ein biographisches Lexikon*, I–II., Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien, 2014, Bd. I., 611–612. p.

⁹ BISTER, Feliks J.: „Majestät, es ist zu spät...” *Anton Korošec und die slovenische Politik im Wiener Reichsrat bis 1918*, Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar, 1995, 158. p., 393. p.

egyre inkább egy monarchikus Svájc képét vette fel, és képessé vált arra, hogy területiális különállásokat létesítsen. Magyarország nem léphet erre az útra, hanem fokozatosan a nemzeti egyenjogúsítás elvére kell helyezkednie. Ez alatt szabad faji és kulturális fejlődést értett, a nemzetiségi autonómiát nem említette.¹⁰ A dunai szövetséges állam, a Dunai Egyesült Államok koncepcióját felvázoló, csak 1918 októberében nyilvánosság elé került munkájában készen állt annak elfogadására, hogy a monarchikus Svájc – a népek szabad szövetségi rendszerét megtestesítő gondolat mentén – az összes dunai és a balkáni nép számára megoldást kínálhat.¹¹ Mint írta, a Monarchiában öt olyan nemzet él – a magyar, a német, a cseh, a lengyel és a horvát-szerb –, amely megfelel a történeti-politikai individualitás kritériumainak, azaz államalkotó nemzetiség lehet. Területi autonómia létrehozására a Magyar Királyságon belül kizárólag Erdély esetében látott esélyt történelmi és gazdasági múltja alapján.¹²

A magyarországi románok befolyásos képviselőjének számító Teodoru Mihali, a budapesti országgyűlés nemzetiségi klubjának az elnöke 1917 nyarán tett nyilatkozatában még azt hangsúlyozta, hogy a magyarországi nemzetiségeknek nincsenek partikuláris törekvései. A magyarországi nemzetiségi pártokban szerinte sem irredenta, sem föderális áramlat nem létezett. Amire viszont Korošec véleményéhez hasonlóan a magyarországi nemzetiségek is törekszenek, az nem más, mint a politikai egyenjogúsítás, a jó közigazgatás, a jó bíraskodás, népoktatás a nép nyelvén, valamint a szabad politikai, gazdasági és kulturális fejlődés biztosítása.¹³

A nyugat- és dél-magyarországi délszláv vélemények tükrében a Jászi által kínált nemzetiségi rendezést Fran Ilešić csupán félmegoldásnak tartotta, mivel az nem nyújtott volna lehetőséget a szabad kulturális fejlődésre. A szabad kulturális fejlődéshez elengedhetetlenül szükséges anyanyelvű közigazgatás, igazságszolgáltatás és oktatás lassan kevésnek bizonyul. Véleménye szerint nem lesz elegendő, ha a közigazgatásban dolgozók tudnak magyarul, a nemzetiségi szereplőket az állami és közigazgatási hatalomból is részesíteni kell. Mindez azonban csak területi autonómia keretében biztosítható maradéktalanul.¹⁴

¹⁰ JÁSZI Oszkár: Az entente nemzetiségi politikája, *Világ*, 226. sz., 1915. augusztus 15., 1–3. p., kötetben: KEMÉNY G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*, VII. 1914–1916, kieg., jegyz. Szarka László – Szász Zoltán, MTA TTI, Budapest, 1999, 459–462. p. L. még: SZARKA László: A régi Magyarországtól az új Közép-Európaig. Jászi Oszkár nemzetiségpolitikai koncepciójának változásai, In: Uó.: *Duna-táji dilemmák*, 106–107. p.

¹¹ JÁSZI Oszkár: *A Monarchia jövője. A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok*, Új Magyarország Rt., Budapest, 1918 (reprint: 1988).

¹² *Uo.*, 52–53. p.

¹³ MIHALI Tivadar: Nemzetiségi kérdés és demokrácia Magyarországon, *A Monarchia*, 1917. június 30. (II. kötet, 12. sz.), 398–401. p.

¹⁴ ILEŠIČ, Fran: A nemzeti önrendelkezés és a magyarok (Részletek), In: LITVÁN György – SZARKA László (szerk.): *Duna-ölggyi barátságok és viták. Jászi Oszkár Közép-Európai dosz-sziéja*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1991, 79–82. p., 79. p.

Báró Szilassy Gyula osztrák–magyar diplomatát szintén a dualizmus reformjának igénye, valamint a nemzetiségi elégedetlenség orvoslása motiválta, amikor saját kezdeményezésére emlékiratban fordult Károlyhoz, az ifjú császárhoz és királyhoz.¹⁵ A magyarországi nemzetiségi kérdés előzékeny osztrák–magyar megoldásként az általános választójog magyarországi bevezetésére, a nemzetiségi képviselők községi, megyei közeletbe történő beemelésére, a nemzetiségi nyelvek paritásos használatának szükségességére kívánta felhívni az uralkodó figyelmét. Horvátország esetében a teljes autonómiát szorgalmazta. Utólag, visszaemlékezéseiben fogalmazott csak konkrétan a négy állami egységből – Német-Ausztriából, Csehországból, Magyar Királyságból és a délszláv államból – kialakítandó új államszövetség koncepciójáról. Trieszt, Szlovákia, a magyarországi románok és a magyarországi rutének számára viszont csupán az autonómiában gondolkodott.¹⁶

Kristóffy József belső titkos tanácsos és nyugdíjazott magyar királyi belügyminiszter 1918 júniusában báró Nagy Géza kabinettitkár útján juttatta el a császárhoz a Monarchia átszervezésével kapcsolatos gondolatait.¹⁷ Kristóffy a Ferenc Ferdinánd egykori trónörökös által is elfogadott koncepcióból kiindulva arra tett javaslatot, hogy egyesítsék a delegációkat egyetlen szövetségi tanácsba. A Theodor Fuchs gondolataival számos hasonlóságot felmutató megoldás szerint az önállóságot, autonómiát és az alkotmányos jogot képviselő népek és országok így jutnának országos képviselőhöz. Ausztria–Magyarország dualista állama a cseh állam függetlenné nyilvánításával alakuljon át trialista állammá, viszont a magyarországi „tót” megyék ne kerüljenek a cseh államhoz. A délszláv kérdés rendezését kizárólag tartományi autonómia keretében, a Szent Korona területi integritásának tiszteletben tartása mellett képzelte el. Ez a terv szintén javasolta Bosznia-Hercegovina és Dalmácia Horvátországhoz történő csatolását. A magyarországi románok, tótok (szlovákok), szerbek, németek és rutének nemzetiségi jogainak biztosítékát Kristóffy is az általános választójogban és a nemzetiségi törvény garanciáiban fogalmazta meg.¹⁸

Az osztrák szociáldemokrácia képviselője, Karl Renner kimondottan Ciszlajtánia nemzetiségi rendezésére készítette el politikai javaslatát.¹⁹ A há-

¹⁵ SZILASSY, Julius: Das erste Memoire an den Kaiser. Der zukünftige Bürgerkrieg in Österreich-Ungarn und wie man ihn verhindern kann, Konstantinopel, 9 November 1917, In: Uő.: *Der Untergang der Donau-Monarchie. Diplomatische Erinnerungen*, Verlag Neues Vaterland – E. Berger&Co., Berlin, 1921, 379–399. p.

¹⁶ Uő., 313–315. p.

¹⁷ KRISTÓFFY József: *Magyarország kálváriája. Az összeomlás útja. Politikai emlékek 1890–1926*, Wodianer F. és Fiai Grafikai Intézet és Kiadóvállalat Rt., Budapest, 1927, 863. p.

¹⁸ Uő., 775–777. p.

¹⁹ Karl Renner (1870–1950) 1911-től kezdve volt a német szociáldemokraták klubjának tagja. L.: ADLGASSER (hg.): *i.m.*, Bd. II., 1006. p.

ború első éveiben kiadott publicisztikai írásai következetes politikáról vallanak a századforduló előtt megfogalmazott brünni szociáldemokrata program tükrében.²⁰ A nemzetiségi jogok biztosítására kidolgozott program alap gondolata szerint a nemzeteknek mint a közjog megszemélyesítőinek és a közhatalom hordozóinak autonóm nemzetekből mint tagállamokból kellene szövetségi államot létrehozniuk. Wilhelm von Humboldtnek az államhatalom határainak felvázolására irányuló kísérletét mintának tekintve javaslatot tett a nemzetek feletti állam és a nemzeti autonómia közötti elválasztás jogi feltételeinek meghatározására. Renner háború alatti politikai programjának kulcseleme volt tehát a szövetségi államba tömörülő nemzetiségi autonómiák koncepciója.²¹

Tomáš Garrigue Masaryk, a cseh (szlovák) politikai emigráció vezetője²² Közép-Európát az elnyomott kis népek zónájaként írta le.²³ Benešével²⁴ közös elképzelése szerint a szabadság és a föderáció két egymástól elválaszthatatlan eszme, ezért a nemzetek föderációra lépni csak akkor tudnak, ha szabadon, önszántukból teszik ezt. Noha a föderáció létjogosultságát egyikük sem vonta kétségbe, azt azonban vitatták, hogy az autonómiák kiterjesztésével járható ez az út. Masaryk számos munkájában szintén arról kívánta meggyőzni olvasóit, hogy a nemzetiségi autonómia nem lehet kielégítő megoldása a régió nemzetiségi problematikájának. Masaryk Friedrich Naumannhoz hasonlóan a legnagyobb kihívásként tekintett a kor által diktált „társulás programjára”. Míg azonban a német politikus a dinasztikus szövetségű német Közép-Európa létrehozásában látta a jövőt,²⁵ a cseh emigráció képviselői a demokratikus, köztársasági Közép-Európa megteremtését tűzték ki célul.²⁶ Az utóbbiak a háború elsődleges célját Ausztria felosztásában jelölték meg. Hiszen Ausztria elárulta a föderáció eszméjét, amikor a cseh állami szuverenitást megszüntette.

²⁰ RENNER, Karl: *Österreichs Erneuerung. Politisch-programmatische Aufsätze*, I–III., Verlag der Wiener Volksbuchhandlung Ignaz Brand and Co., Wien, 1916.

²¹ RENNER, Karl: *Demokratie und Autonomie*, In: Uő.: *Österreichs Erneuerung*, Bd. I., 69–73. p.

²² Tomáš Garrigue Masaryk (1850–1937) kapcsán L.: SZARKA László: *Egy XX. századi államalapító emlékiratai*, In: MASARYK, Tomáš Garrigue: *A világhorradalom 1914–1918*, vál., utószó, jegyz. Szarka László, Madách Könyvkiadó, Bratislava/Pozsony, 1990, 429–463. p.

²³ MASARYK, Tomáš Garrigue: *The Problem of the Small Nations in the European Crisis*, London, 1915.

²⁴ Edvard Benešről (1884–1948) L.: ÁDÁM Magda: *Ki volt valójában Edvard Beneš?*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2009, 21–31. p.; GULYÁS László: *Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság*, Attraktor Kiadó, Máriabesnyő–Gödöllő, 2008, 54–77. p.

²⁵ NAUMANN Frigyes: *Középeurópa*, ford. Kircz Andorné, Politzer Zsigmond és Fia, Budapest, 1916.

²⁶ MASARYK G. Tamás: *Az új Európa. A szláv álláspont*, ford. Dombó Bálint, Globus Könyvnyomda, Lapkiadó és Irodalmi Rt., Košice, 1923, 44–45. p.

Edvard Beneš (ekkoriban szintén emigráns) cseh politikus ezen érvek mentén írta meg vitairatát Ausztria–Magyarország föderalizálása ellen. Az 1917 tavaszán szerkesztett rövid memorandumot Franciaországban²⁷ és Nagy-Britanniában a hivatalos körökben terjesztette. Az írást, mint visszaemlékezéseiben fogalmazott, olasz körökben is sikerrel használták fel Ausztria ellen.²⁸ Ebben egyfelől kétségbe vonta, hogy nemzetiségi autonómiák létrehozásával Ausztria leválasztható lenne a német szövetségről. Másfelől azt is vitatta, hogy a föderatív Ausztria a poroszellenes erők szolgálatában állna, és garanciát nyújtana a németek keleti, déli terjeszkedése ellen. Beneš véleménye szerint a tartós béke záloga csak Szerbia, Lengyelország és Románia területi kiegészítése lehet az Osztrák–Magyar Monarchia kárára.²⁹

A délszláv emigrációs politikai törekvéseket a kezdetektől a Monarchiával szembeni lojalitás következetes megtagadása jellemezte.³⁰ A délszláv emigránsok többsége – a szerb kormány képviselői kivételével – szintén helyeselte a délszláv népek közötti föderalizmust, de nem az Osztrák–Magyar Monarchia közjogi keretein belül kívánták ezt megvalósítani. Az emigráns politika megfogalmazására hivatott politikai szervezetük, a Jugoszláv Bizottság közvetítette a délszláv politikai célokat az antant szövetség felé.³¹ Sajtóorgániumuk, a *Bulletin Yougoslave* sajtópropagandájuk legfontosabb eszköze volt.³² A bizottság két meghatározó, vezető alakjának politikai nézeteiben rejlő alapvető különbség átmenetileg a délszláv összefogás akadályát képezte. Ante Trumbić,³³ a bizottság elnöke a szerbekkel történő együttműködés híveként lépett fel. Frano Supilo³⁴ viszont horvát dominanciájú Nagy-Hor-

²⁷ BENEŠ, Édouard: Quelques vérités simples sur la fédéralisation de l’Autriche-Hongrie, *La Nation Tchèque*, 3. (1917) december 1., 403–408. p.

²⁸ BENEŠ, Edvard: *A nemzetek forradalma*, I–III., Eugen Prager Könyvkiadó, Bratislava/Pozsony, 1936, II. kötet, 13. p.

²⁹ BENEŠ: Quelques vérités simples..., 404–405. p.

³⁰ Déclaration du Comité Yougoslave à l’occasion du couronnement de l’Empereur et Roi Charles de Habsbourg, *Bulletin Yougoslave*, 18/1. (1917. január 1.), L.: <<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k57400654/f1.item.zoom>> (letöltve: 2016. 11. 21.).

³¹ A Jugoszláv Bizottságot (Jugoslovenski Odbor) az Osztrák–Magyar Monarchia területről emigrált délszlávok 1914. november 22-én hozták létre Firenzében. Célul tűzték ki a délszláv népek szabadságának és önálló államának érdekében történő politizálást.

³² A *Bulletin Yougoslave* a Jugoszláv Bizottság kiadásában, Milan Marjanović és Srgjan Tucić szerkesztésében számos, a Jugoszláv Bizottság által jegyzett memorandumot közölt.

³³ Ante Trumbić (1864–1938) 1905 és 1907 között töltötte be Split (Spalato) polgármesteri tisztségét. Az első világháború kitörésekor Olaszországba emigrált. A Jugoszláv Bizottság alapítója és elnöke 1915–1918 között. Aláírta az 1917. évi korfui deklarációt. Részt vett és vezette a jugoszláv delegációt a Monarchián kívüli nemzetiségi képviselők római kongresszusán, 1918 tavaszán. L.: ADLGASSER (hg.): *i.m.*, Bd. II., 1312–1313. p.

³⁴ Frano Supilo (1870–1917) 1914 júliusa után vezető képviselője volt az emigráns jugoszláv politikai mozgalomnak. Tagja volt a Jugoszláv Bizottságnak, de az antant

vátország létrehozásáért vetette latba politikai tudását és befolyását. Már a háború kezdeti szakaszában Trumbić politikája kapott többségi támogatást. A szerb kormány emigrációban élő képviselői a korfui megegyezésig (1917. július 20.)³⁵ ellenezték a délszláv nemzetek egyenjogú, szabad egyesítésének politikáját.

A bécsi Reichsrat 1917. évi májusi megnyitása alkalmából a Délszláv Klub által kiadott májusi deklaráció még mindig a Habsburg-házhoz fűződő lojalitás következetes fenntartásáról tanúskodik.³⁶ Korošec életrajzírója szerint elfogult császárhűség a szlovén képviselőt csak a háború előtti időben jellemezte. Mindenfajta Habsburg megoldásba vetett reményét nagy valószínűséggel 1918 elején adta fel. Ezt követően egyrészt a Délszláv Klub számos nyilatkozata Horvátország, Dalmácia és Bosznia-Hercegovina dualizmus keretein belül történő egyesítésének elutasításáról, valamint a csehekkel közösen a breszt-litovszki tárgyalásra kiadott memorandum, végül az 1918. március 3-i zágrábi rezolúció elfogadása már jelezte, hogy Anton Korošec az emigráns délszlávok által képviselt politika felé fog közeledni.³⁷

Az Osztrák–Magyar Monarchia föderális átalakításának koncepciói az uralkodó I. Károly császár (IV. Károly magyar király) asztalára is eljutottak, és az antanttal folytatott titkos és informális különbéke-tárgyalások feltételrendszerét képezték. Az uralkodó tanácsadói köréből Heinrich Lammasch professzor egy szövetségi állam tervével kereste meg az amerikaiakat George Davis Herron Svájcban élő teológiai professzoron keresztül 1918. február elején.³⁸ Az elképzelés szerint a Habsburg-dinasztia irányításával Német-Ausztria, a cseh korona országai, a délszláv területek, Galícia, Erdély és a

---

londoni titkos olasz szerződése után kirobbant belső jugoszláv ellentétek miatt 1915 áprilisában kivált a bizottságból.

³⁵ Nikola Pašić szerb miniszterelnök és Ante Trumbić megegyezése a szerb-horvát állam megalakításáról. A deklarációban kimondták a Karagyorgyevics-ház uralma alatt a szerb-horvát-szlovén állami egység szükségességét.

³⁶ L. az 1917. június 12-én a 22. ülészak 4. ülésén elhangzott beszédét: StPHH XXII. Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des Reichsrates XXII. Session (1917–1918), 4887. p., In: Historische Rechts- und Gesetzestexte, <www.alex.onb.ac.at> (letöltve: 2016. 11. 21.).

³⁷ BISTER: *i.m.*, 319–325. p.

³⁸ HERRON, George Davis: Heinrich Lammasch's Suggestion for Peace in Bern 1918, In: LAMMASCH, Marga – SPERL, Hans (hg.): *Lammasch Heinrich*, Deuticke, Wien, 1922, 186–197. p.; LAMMASCH, Heinrich: Friedensversuche mit Präsident Wilson, In: LAMMASCH–SPERL (hg.): *i.m.*, 96–102. p. A találkozó nem bírt hivatalos jelleggel, és négy szemközt zajlott. Lammasch professzor az uralkodó elképzeléseit közvetítette, Herron pedig a feltételek továbbítására tett ígéretet, az általa megfogalmazott nézeteket viszont személyes, nem hivatalos véleményként közölte a bécsi professzorral. A találkozó helyszínéül dr. Muehlon, az esseni Krupp igazgatójának genfi villájában került sor Dr. de Jong van Beek en Donk (Svájci–Holland Békeiroda) szervezésében.

Magyar Királyság önálló államai a svájci kantonok mintájára kötöttek volna szövetséget. A javaslat arról is igyekezett biztosítani az amerikaiakat, mindent megtesznek annak érdekében, hogy Németország is csatlakozzon ehhez a békeelképzeléshez. Ha ez nem sikerülne, akkor Bajorországot és Württembergét a Monarchia maga mellé tudná állítani, s így szövetséget kötve velük a Német Császárságot fel lehetne bomlasztani. Lammasch elképzelése szerint a monarchiai olasz területek Ausztriánál maradnak, Trieszt városa pedig szabad kereskedelmi státuszt élvezhet.³⁹

Hasonló javaslattételre került sor 1918 szeptemberében, amikor a Monarchia a franciák támogatását kívánta megszerezni a különbéke megkötéséhez. A berni francia követségen keresztül, Émil Haguenin⁴⁰ közvetítésével ekkor szerzett tudomást Stéphen Pichon francia külügyminiszter az osztrák császár utolsó különbéke-kísérletének javasolt feltételeiről. A Hagueninhez egy svájci közvetítő útján eljuttatott dokumentum számos korábbi elképzelést ötvözött. A Monarchia azonnali semlegességi nyilatkozatot kívánt tenni. Kész volt továbbá rendezni gazdasági kapcsolatait az antant szövetség országaival, mégpedig a háború ideje alatt az antant és Svájc között korábban létrehozott gazdasági kapcsolatok mintájára.⁴¹ Az öt királyság egyenjogú föderációjából álló Habsburg-pentarchia⁴² javaslata már nem volt új elem, mint ahogy Trentino és Friaul szabad döntési joga hovatartozása kinyilvánításáról, valamint Trieszt szabad és semleges városi státusza sem. A Monarchia kész volt lemondani Albániáról. Arra az esetre, ha az antant hozzájárulását adja az osztrák–lengyel megoldáshoz, az osztrákok elfogadták volna, hogy az új lengyel határ kialakításáról a jövőbeni békekonferencia határozatai döntenek majd. Ez egyúttal a breszt-litovszki és a bukaresti béke feltételeit is módosította volna. Készek voltak továbbá területi alku tárgyának tekinteni egyes osztrák–német területek Németországhoz történő csatlakozását abban az esetben, ha az antant garantálná, hogy Románia viszont csatlakozni fog az öttagú

³⁹ HERRON: *i.m.*, 190–192. p.

⁴⁰ François-Émile Haguenin (1872–1924) francia irodalomtudós. A Nagy Háború előtt a berlini Friedrich Wilhelm Egyetem lektoraként dolgozott. 1915 végén az akkori francia külügyminiszter, Philippe Berthelot felkérésére elvállalta a berni francia követség sajtóirodájának igazgatói pozícióját. 1916–1917 folyamán nem hivatalos tárgyalásokat folytatott a németekkel egy megegyezései béke feltételeiről.

⁴¹ Ez a javaslat nagy valószínűséggel biztosította volna az antant országok számára a Monarchia gazdasága feletti ellenőrzési jogot. 1915 novemberében az antant szövetség országai ilyen céllal hozták létre berni székhellyel a Société Suisse de Surveillance Economique (S.S.S.) szervezetet a svájci külkereskedelmi behozatal és kivitel forgalmának teljeskörű ellenőrzésére. L.: KREIS, Georg; *Insel der unsicheren Geborgenheit. Die Schweiz in den Kriegsjahren 1914–1918*, Verlag Neue Zürcher Zeitung, Zürich, 2014, 82–85. p.

⁴² Ausztriai Királyság, Lengyel Királyság, Magyar Királyság, Csehszlovák Királyság és Jugoszláv Királyság.

monarchiához, mégpedig a Bajor Királyság és a Német Császárság közötti szövetségi kapcsolat alapján.⁴³

Az uralkodó ezen utolsó békeajánlata mögött alternatív belpolitikai stratégia állt. Ugyanis abban az esetben, ha báró Burián István közös osztrák–magyar külügyminiszter sikertelenül jár Németországban, és nem tudja megszerezni a németek támogatását egy közös különbéke-kezdeményezéshez 1918 kora őszén, akkor az uralkodó komolyan fontolóra vette, hogy báró Szilassy Gyula közös külügyminiszteri kinevezésével, a két parlament megkerülésével, uralkodói rendelettel átalakítják a Monarchia duális struktúráját.⁴⁴ A szeptember közepére beállt hadi helyzet, Bulgária kapitulálása miatt már lehetőség sem adódott arra, hogy a feltételekről tárgyalásokba bocsátkozzanak a szembenálló felek.

1918. október 16-án, hosszabb mérlegelést követően, de a katonai értelemben már elvesztett háború tudatában az Osztrák–Magyar Monarchia uralkodója döntést hozott Ausztria átszervezéséről. A Monarchia, s azon belül elsősorban a cislajtániai tartományok népeihez intézett kiáltványában kifejezte szándékát Ausztria föderális átszervezésére. A Magyar Korona országai integritását és a magyar kormány akaratát tiszteletben tartva ez a bejelentés nem érintette.⁴⁵

Az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó osztrák miniszterelnöke, Heinrich Lammasch dolgozta ki azt a menetrendet, amely szerint a dunai népek az októberi Völkermanifest után is szövetségre tudnak lépni.⁴⁶ Egy fogalmazvány formájában fennmaradt forrás szerint a nemzetállamok elismerésével első lépésben létrejöttek volna a nemzeti kormányok. Ezek a nemzeti kormányok képviselőket küldtek volna a nemzeti kormányok végrehajtó bizottságába, abba bizottságba, amelyik hivatott lett volna lebonyolítani az átmeneti időszak politikai, gazdasági teendőit. A javaslat szerint már nemcsak a határkérdések rendezése, hanem az új nemzetállamok szövetségre lépésének módja

⁴³ Émile Haguenin an den französischen Aussenminister Stephen Pichon: „Österreichisch-ungarisches Separatfriedensprojekt zwischen der Entente, Österreich-Ungarn und Bulgarien, Bern, 1918 September 18, In: KOVACS, Elisabeth (hg.): *Untergang oder Rettung der Donaumonarchie? Die österreichische Frage. Kaiser und König Karl I. (IV.) und die Neuordnung Mitteleuropas (1916-1922)*, I–II., Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar, 2004, Bd. II., 386–388. p.

⁴⁴ SZILASSY: *Der Untergang der Donau-Monarchie*, 293–307. p., a második császári audienciáról, a második emlékiratról: *Uo.*, 400–408. p., Szilassy politikai programjáról: *Uo.*, 409–413. p.

⁴⁵ Völkermanifest Kaiser und König Karls vom 16. Oktober 1918., In: KOVACS (hg.): *i.m.*, Bd. II., 395–397. p.

⁴⁶ Lammasch 1918. október 28. és november 6. között töltötte be a miniszterelnöki pozíciót, L.: REDLICH, Joseph: Heinrich Lammasch als Ministerpräsident, In: LAMMASCH-SPERL (hg.): *i.m.*, 154–185. p.

is a békekonferencia hatáskörébe tartozott volna.⁴⁷ A lammaschi elképzelés alapján a Habsburg uralkodóház az utolsó pillanatig dolgozott az Osztrák–Magyar Monarchia föderalizálásának megvalósításán, és a Magyar Királyságra is folyamatosan számított.

Október 18-án a Csehszlovák Nemzet Függetlenségi Deklarációja egyfajta válasz volt a császári manifesztumra, és megismételte a cseh emigráció föderalizmusellenes érveit.⁴⁸ Ebben a deklarációban az aláírók – Masaryk, Stefánik és Beneš – úgy fogalmaztak, hogy a föderalizmus első előfeltételeként tekintenek a szabadságra, azaz az állami függetlenségre, mivel a Habsburgok látszatföderációjában nem biztosított a nemzetek szabad fejlődése. Az új csehszlovák nemzeti államban garantálni kívánták az általános választójogot, beleértve a nők választójogát. Azt is deklarálták: hisznek abban, hogy Közép- és Kelet-Európa népei könnyen lépnek majd egymással szövetségre, ha azt szükségesnek látják.⁴⁹ A föderalizmus valódi lényegét jelentő, alulról történő állami szövetkezés alternatíváját tükrözte ez az érvelés, és a lammaschi akcióterv szerint ez mindenképpen közös pont a két koncepcióban.

A Nagy Háború korában az általában elutasító osztrák–magyar politikai közvélemény ellenére számos strukturális reformelképzelés látott napvilágot. Ezek közül itt csak néhányat, és csak vázlatosan állt módomban ismertetni. A koncepciók többsége nemzetiségi autonómiákban gondolkodott, így a nemzetiségi szuverén állam konkrét megfogalmazására csak az utolsó hónapokban került sor. Államalkotó nemzetként tekintettek az osztrák–németekre, a magyarokra, a csehekre, a délszlávokra és a lengyelekre. Mind a magyarországi, mind az osztrák román nemzetiségek, valamint a szlovákok és a rutének csupán területi autonómiát élveztek volna. Erdély önálló politikai entitásként történő elismerését több javaslat is tartalmazta. A Nagy Háború azonban az antant szövetség katonai győzelmével végződött, és ez a helyzet az antant által támogatott monarchiai emigráns nemzetiségek számára biztosította az állami szuverenitást. A közép-európai hatalmi egyensúly garanciájává nem az autonóm nemzetiségek Ausztria–Magyarországa, hanem – mint utóbb kiderült: igen rövid ideig – a Monarchia nemzeteinek szuverén, független államai váltak.

A kettőnél több államalkotó nemzetiség Monarchiáját az osztrák és magyar közvélemény alakítóinak túlnyomó többsége tehát elutasította. Általános tapasztalat volt, hogy a meggyőzés, a meggyőződés és elkötelezettség érvei is hiányoztak a közéleti vitákból. Kivételt képez a Magyar Társadalom-

⁴⁷ REDLICH: *i.m.*, 170–171. p.

⁴⁸ Declaration of Independence of the Czechoslovak Nation by its Provisional Government 18 October 1918, <<https://archive.org/details/declarationofind00czec>> (letöltve: 2016. 11. 12.).

⁴⁹ Uo., 3–4. és 7.p.

tudományi Társaság által szervezett Közép-Európa-vita, amely az állami szövethetetés új típusait rendkívül sokoldalúan tekintette át.⁵⁰ A magyar politikai közélet uralkodó felfogása szerint azonban a Habsburg föderáció a Monarchia széthullását eredményezte volna. Azokat a koncentrációs erőket semmisítette volna meg, amelyek korábban garantálták a nagyhatalmi státuszt. Az osztrák-magyar dualizmust jól bevált, működő rendszerként mutatták be, és ellenérvként fogalmazták meg azt, hogy a trializmus és a föderalizmus tapasztalatai messzemenően ismeretlenek. Szerintük sem a dinasztianak, sem a két államalkotó nemzetnek nem állhat érdekében a föderatív, nemzetiségi államokból konstruált új monarchia.⁵¹ A közjogi kapcsolat felbontását nem csupán a háború miatt utasították el az osztrák és a magyar közvélemény formálói, hanem következetes, de végzetes politikával ragaszkodtak a történeti Magyarország jogainak megőrzéséhez.

⁵⁰ *Középeurópa. A Társadalomtudományi Társaság által rendezett vita*, A Huszadik Század Könyvtára 60., Politzer és Fia, Budapest, 1916.

⁵¹ L. még: LUKÁCS, György: *Die Voraussetzungen der inneren Konsolidierung, A Monarchia*, 1916. december 22. (I/11-12. sz.), 41-55. p., különösen 44-47. p.